

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QUVCHILARNING ADABIY TAHLIL KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH**Matchonov Safo** – *pedagogika fanlari doktori, professor*safomatchonov1949@gmail.com*Chirchiq davlat pedagogika universiteti***РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ЛИТЕРАТУРНОГО АНАЛИЗА У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ****Матчонов Сафо** – *доктор педагогических наук, профессор**Чирчикский государственный педагогический университет***DEVELOPING STUDENTS' LITERARY ANALYSIS SKILLS IN PRIMARY GRADES****Matchonov Safo** – *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor**Chirchik State Pedagogical University*

Tayanch soʻzlar. Badiiy matn, asar tahlili, ifodali oʻqish, asarning gʻoyaviy asoslari va mavzusi, obrazlar tizimi, syujet chizigʻi, kompozitsiyasi va tasviriy vositalari, oʻquvchilarning bilish faoliyatini shakllantirish.

Rezyume. Maqolada umumiy oʻrta taʼlim tizimida adabiyot mustaqil oʻquv fani sifatida oʻz statusiga ega boʻlgani sababli boshlangʻich taʼlimda ham bolalar adabiyotini oʻqitish metodikasiga metodist olimlar mustaqil oʻquv predmeti sifatida qarash lozimligi ilmiy-metodik jihatdan asoslangan. Shuningdek, boshlangʻich sinflarda badiiy matn ustida ishlash bosqichlariga usullari haqida soʻz yuritilgan.

Ключевые слова: художественный текст, анализ произведения, выразительное чтение, идейная основа и тема произведения, система образов, сюжетная линия, композиция и художественно-изобразительные средства, формирование познавательной деятельности учащихся.

Резюме. В статье научно-методически обосновано, что, поскольку литература в системе общего среднего образования имеет статус самостоятельной учебной дисциплины, методика преподавания детской литературы в начальном образовании также должна рассматриваться учёными-методистами как самостоятельный учебный предмет. Кроме того, рассматриваются этапы и методы работы над художественным текстом в начальных классах.

Key words: literary text, literary analysis, expressive reading, ideological basis and theme of the work, system of characters, plot line, composition and stylistic devices, development of students' cognitive activity.

Summary. This article provides a scientific and methodological justification that, since literature has the status of an independent academic subject within the general secondary education system, the methodology of teaching children's literature in primary education should also be regarded by methodologists as an independent academic discipline. The article also discusses the stages and methods of working with literary texts in primary school.

Kirish. Boshlangʻich sinflarda badiiy asar ustida ishlashni toʻgʻri, tez, ongli va ifodali oʻqishga oʻrgatish vazifasi oʻquvchilarda asarni tahlil qilish koʻnikmasini shakllantirish bilan birga amalga oshiriladi. Oʻqish malakalarini shakllantirish bilan matn ustida ishlashning oʻzaro bogʻliqligi asarni tahlil qilishga qanday yondashishni belgilab beradi.

Badiiy asar ustida ishlashning 2-bosqichi asar tahlilidir. Asarni tahlil qilishning asosiy yoʻnalishi matnning aniq mazmuni (voqealar va uning rivojlanishi)ni, kompozitsiyasini, ishtirok etuvchi shaxslarning axloqi va xarakterli xususiyatlarini, asarning gʻoyasini aniqlash hisoblanadi.

Asarni tahlil qilishning metodik shartlaridan biri asar mazmunini uning tasviriy-ifodaviy vositalari bilan bogʻliq holda qarashdir. Yana bir asosiy qoida asar ustida ishlash jarayonida taʼlim-tarbiyaviy vazifalarni umumiy ravishda amalga oshirish hisoblanadi. Bu qoidalar asar ustida ishlashning asosiy yoʻnalishini belgilaydi, shuningdek, matnni tahlil qilish jarayonida oʻquvchilar bajaradigan topshiriqlarni va muhokama qilish uchun ularga beriladigan savollarning xarakterini aniqlab olishga yordam beradi.

Asar tahlili jarayonida matn ustida ishlashning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

1. Tanlab oʻqish. Bunda oʻquvchi matnning berilgan vazifaga mos qismini oʻqiydi. Vazifa asarning mazmunini oydinlashtirish, sabab-natija bogʻlanishini belgilash, badiiy xususiyatini ochish, oʻqilgan matnga oʻz shaxsiy munosabatini ifodalashdan iborat boʻlishi mumkin. Tanlab oʻqish matn ustida ishlashning eng samarali usulidir.

Tanlab oʻqishdan matn ustida ishlashning barcha bosqichlarida turli xil qiyinchilikda, murakkablikda foydalaniladi. U oʻquvchilarda yaxshi oʻqish sifatlarini oʻstirish bilan birga ularning ijodiy tasavvuri, nutqi va zehni oʻstirishga yordam beradi. Eng oddiy tanlab oʻqish asar mazmuni yuzasidan boʻladi.

Tanlab oʻqish ongli va ifodali oʻqish malakasini shakllantirishni matn ustida ishlash koʻnikmasini shakllantirish bilan birga qoʻshib olib borishga, bolalarning ijodiy tasavvurini, nutqi va zehni oʻstirishga imkon beradi. Shuning uchun undan oʻqish darslarida keng foydalaniladi. Tanlab oʻqish matn rejasini tuzishda (matn qismiga uning mazmunini ifodalaydigan gapni, yaʼni reja qismini topishda) qahramonga tavsif berish (matndan qahramonning muayyan bir xususiyatini, harakatini tavsiflovchi materiallar tanlash)da, asar gʻoyasini aniqlash (gʻoyani anglatgan oʻrinni topib oʻqish)da tatbiq etiladi.

2. Oʻquvchilarning berilgan savol va topshiriqlarga oʻz soʻzlari bilan javob berishi. Mashqning bu turi oʻquvchilarda oʻqilganlar yuzasidan muhokama yuritish koʻnikmasini oʻstirishga, asarda qatnashuvchi qahramonlarni baholashga, muallif tasvirlagan hayotiy lavhalar bilan asar gʻoyasi oʻrtasidagi bogʻlanishni aniqlashga imkon beradi. Ishning bu turida beriladigan savollar maʼlum maqsadga yoʻnaltirilgan va muayyan izchillikda boʻlishi, oʻquvchilarni mustaqil fikrlashga undashi lozim. Boshlangʻich sinf oʻqish darslarida savol va topshiriqlar qaysi maqsadga yoʻnaltirilganiga koʻra quyidagicha tasnif qilinadi:

a) asar mazmunini o'zlashtirish va qayta hikoyalashga doir savol-topshiriqlar.

b) asar tilini o'rganish va o'zlashtirishga doir savol-topshiriqlar.

Savol-topshiriqlar ustida jamoa, juft va yakka tartibda ishlash mumkin.

3. O'quvchilarni savol berishga o'rgatish. O'quvchilarning o'zlarini ham savol tuzishga o'rgatish lozim. Zero, to'g'ri qo'yilgan masalaning o'zi yarim javobdir. Matn yuzasidan savol tuzishda o'quvchining dars mavzusi bilan bog'liq jihatlarga e'tibor berishi asarda tasvirlangan voqea-hodisalar o'rtasidagi sababiy bog'lanishlarni bilib olishga, hayotiy xulosalar chiqarishga yo'l ochadi. Shuning uchun ham matn yuzasidan savol tuzish o'quvchini ongli va tushunib o'qishga yo'llaydi. O'quvchilarni savol berishga o'rgatish matn ustida ishlashda yaxshi natija beradi. O'quvchilar matnni ongli o'zlashtira olsalargina, matn yuzasidan savol bera oladilar. Sh.Sa'dullaning **"Qovun sayli"** hikoyasi yuzasidan savol tuzish topshirig'i quyidagicha beriladi:

– Hikoyadagi birinchi xatboshini o'qing va shu qism yuzasidan savol tuzing.

– Hikoyadagi birinchi xatboshida qo'llangan so'zlarning ma'nosini izohlash bo'yicha savol-topshiriqlar tuzing. (Bejirim, sektor so'zlarining ma'nosini izohlang)

– Hikoya qahramonlari tabiati, boshqalar bilan munosabatlari yuzasidan savollar tuzing va shu kabilar.

Keyinchalik o'quvchilar muhokama va ijodiy savollar berishni ham o'zlashtirib oladilar.

4. Matnni tasvirlash. Matnni tasvirlash matn ustida ishlashda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, undan to'g'ri foydalanish esa asarda yozuvchi tasvirlagan hayotiy manzaralarni o'quvchilar aniq tasavvur qilishlari uchun qulay imkoniyat yaratadi. Matnni ikki xil tasvirlash mumkin: 1) **so'z bilan tasvirlash**; 2) **grafik tasvirlash**.

So'z bilan tasvirlash o'ziga xos murakkab ish turi bo'lib, unda manzarani so'z yordamida aniq qayta tiklash talab etiladi. So'z bilan tasvirlash, shuningdek, grafik tasvirlash uchun ham o'quvchi matnni, undagi voqea sodir bo'lgan vaziyatni, qatnashuvchilarning tashqi ko'rinishini, xarakterli xususiyatlarini yaxshi bilishi zarur. So'z bilan tasvirlashda so'zlarni aniq tanlash talab qilinadi, bu esa o'quvchilar nutqini rivojlantirishda foydali vositalardan biri hisoblanadi.

Tasvirlashdan o'qituvchi turli maqsadlarda, chunonchi, reja tuzishga asos sifatida, qayta hikoyalashga tayyorlashda, voqea yuz bergan sharoitni aniqlashda foydalanadi. Tasvirlashdan mustaqil ish sifatida ham foydalaniladi: o'qituvchi matnning ma'lum qismidan o'quvchilarga juda ma'qul bo'lgan manzarani so'z bilan yoki grafik tasvirlashni, unga muallif so'zini tanlashni hamda turli tabiat manzaralarini, qatnashuvchi kishilarning tashqi ko'rinishini, voqea sodir bo'lgan joylarni tasvirlashni topshiriq qilib berishi mumkin.

Matnni so'z bilan tasvirlashga o'rgatishni darslikda beriladigan rasmlarni matndagi shu rasmga mos qism bilan taqqoslab tasvirlashdan boshlash kerak.

So'z bilan tasvirlash bosqichma-bosqich, maxsus tayyorgarlikdan so'ng amalga oshiriladi:

1. Matndan manzara, vaziyat yoki qahramonlarning tashqi ko'rinishi tasvirlangan o'rinlar aniqlanadi.

2. Nisbiy tugallangan o'rinlar ajratiladi.

3. Tasvirlashga leksik-uslubiy tayyorgarlik ko'riladi, ya'ni yozuvchi, shoir qo'llagan lug'aviy birliklarga o'quvchilar diqqati tortiladi va ular tahlil qilinadi. Tasvirlashda so'zni aniq tanlashga yordam beriladi.

4. So'z bilan tasvirlashga o'rgatishning dastlabki paytida xattaxtaga foydalaniladigan so'zlar yozib qo'yilishi zarur. So'z bilan tasvirlash qayta hikoyalashga aylanib qolmasligi lozim.

Grafik tasvirlash ko'proq uyda bajariladi. Buning uchun o'quvchilar tasvirlanadigan matn qismini ajratadilar, uni diqqat bilan o'qib chiqadilar, mazmunini o'zlashtiradilar va unga mos rasm chizadilar. Bunda o'quvchilar bilan qanday ranglardan foydalanish, ranglar ifodalaydigan ma'nolar bo'yicha suhbat o'tkaziladi. Rasmlar ko'rgazmasi tashkil etiladi. Har bir rasm muallifi o'zi chizgan rang tasvirini izohlab beradi. Kompyuterlashtirilgan sinflarda grafik tasvirlash sinfda ham bajartirilishi mumkin. Bunda o'quvchilarning ijodiy yondashuvlariga imkon beriladi.

O'quvchilar asar voqealari rivojini seriyali rasmlar asosida muayyan izchillikda tasvirlashlari ham, har bir rasm seriyasi ostida shu qismda ifoda etilgan muhim fikrlarni yozib qo'yishlari ham mumkin. Bular asar matnini to'liq qayta hikoyalash, shuningdek, o'qilgan hikoya, maqolaning rejasini tuzish, matn mazmunini, uning tasviriy vositalarini bilib olishga yordam beradi.

5. Asar rejasini tuzish. Reja matn mazmunini ongli va chuqur tushinishda, asosiy fikrni ajratishda, voqealarning izchilligini belgilashda, matn qismlarining o'zaro bog'lanishini tushinishda o'quvchilarga yordam beradi. Reja ustida ishlash o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stiradi. Ular matnni mazmunan tugallangan qismlarga bo'lishga va har bir qismning asosini topishga, ularga qisqa va aniq sarlavha topishga, uni reja qismi sifatida shakllantirishga o'rganadilar.

Reja tuzishga tayyorgarlik ishlari savod o'rgatish davridayoq boshlanadi. Tayyorgarlik mashqining eng oddiy turi berilgan sarlavhalardan kichik matn mazmuniga mosini topib qo'yish hisoblanadi. Bunday mashqqa o'rgatishda o'qituvchi sarlavha asosiy fikrni ifodalashini ta'kidlaydi, bolalar topgan sarlavhani tahlil qilib, u yoki bu sarlavha nima uchun mos yoki mos emasligini tushuntiradi. Reja tuzishga tayyorgarlik ishining ikkinchi turi o'qituvchi rahbarligida tanlab o'qish hisoblanadi, bolalar matndan o'qituvchi bergan savolga javob bo'ladigan o'rinni topib o'qiydilar.

Reja tuzish "oddiydan murakkabga" tamoyili asosida asta-sekin murakkablashtirilib, muayyan izchillikda o'tkazib boriladi. O'quvchilar 1-sinfda o'qilgan kichik matnga o'qituvchi rahbarligida so'roq gap tarzida sarlavha tanlashlari, 2-sinfda kichik maqolaning rejasini o'qituvchi rahbarligida so'roq yoki darak gap tarzida tuzishlari, 3-sinfda o'qilgan matn rejasini jamoa bo'lib tuzishlari, 4-sinfda mustaqil reja tuza olishlari kerak.

Rejaning eng oddiy shakli rasmi reja hisoblanadi. Buning uchun avval bolalar kitobda berilgan rasmlardan matn qismiga mosini tanlashga va uni nomlashga o'rgatiladi, keyin matn qismiga tayyor rasm berilmaydi, uni bolalarning o'zlari so'z bilan tasvirlaydilar. Hikoya o'qiladi va qismlari bo'yicha tahlil qilinadi, so'ng o'quvchilar matnning 1-qismini o'qiydilar, o'qituvchi ulardan qanday rasm chizish mumkinligini so'raydi. Qolgan qismlari ustida ham ishlar shu tarzda ishlanadi. O'quvchilar chizgan

rasmlariga nom (sarlavha) qo'yadilar. Ular qo'ygan nom sarlavha doskaga reja qismi tarzida yozib beriladi.

O'quvchilar rasmi reja tuzishdan mantiqiy reja tuzishga o'tadilar. Bunday reja tuzish quyidagi izchillikda o'rgatiladi:

1. O'qituvchi qismlarga bo'lingan matnga tanlab reja tuzadi va matn rejasining o'rnini almashtirib, sarlavha tarzida xattaxtaning chap tomoniga yozib qo'yadi. O'quvchilar matnning 1-qismini o'qiydilar, shu qism mazmuniga mos sarlavhani topadilar, uni o'qituvchi xattaxtaning o'ng tomoniga yozadi. Ana shu tarzda xattaxtada o'qilgan matnning rejasi hosil bo'ladi.

2. Matn qismlarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida har bir qismdagi asosiy g'oyani aniqlaydilar va unga sarlavha topadilar, o'qituvchi sarlavhalarni reja tarzida xattaxtaga yozib boradi.

3. Qismlarga bo'linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar matn rejasi tartibida xattaxtaga yoziladi. O'quvchilarga berilgan sarlavhalardan foydalanib, matnni qismlarga bo'lish topshiriladi. Ular matnni o'qishadi va sarlavhalarga tegishli qismni ajratadilar.

4. Qismlarga bo'linmagan matn tanlanadi, sarlavhalar aralash tarzda xattaxtaga yoziladi. O'quvchilarga yuqoridagiday qismlarga bo'lish topshiriladi. O'quvchilar matnni o'qib, nisbiy tugallangan qismni ajratadilar va unga mos sarlavhani xattaxtadantanlaydilar. Ish shu tarzda davom ettirilib, matn rejasi tuziladi.

O'quvchilarda reja tuzish ko'nikmasi hosil bo'lgach, 3-4-sinflarda ular matnni mustaqil ravishda qismlarga bo'ladilar, har bir qismga reja tuzadilar. Rejani darak va atov gap tarzida shakllantiriladilar, unda har bir qism bir turdagi gaplar shaklida bo'lishi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarning adabiyotga bo'lgan qiziqishi va bilimni to'g'ri yo'naltirish, o'quv materialidagi asosiy va muhim jihatlarni ajrata olish ko'nikmalarini shakllantirishda ularni matn ustida ishlashga o'rgatish usullari muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari ularda tahlil ko'nikmasini shakllantirishga ham alohida e'tibor berish lozim. Shu bilan birga badiiy asar ustida ishlash jarayonida tahlil qilishning ahamiyati katta ekanligini unutmash kerak.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. "Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir". O'z AS, 2017-yil 4-avgust.
2. Матжон С. Мактабда адабиётдан мустакил ишлар. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1996.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2000.
4. Зуннунов ва бошқ. Адабиёт ўқитиш методикаси. – Тошкент: "Ўқитувчи", 1992.
5. Педагогика. Энциклопедия. 3 жилдлик. 1-3-жилдлар. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2015, 2017.
6. Qosimova va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: «Noshir», 2009.
7. Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. Bolalar adabiyoti. - Buxoro: "Durdona", 2019.
8. O'zbekiston Respublikasining Milliy o'quv dasturi. – Toshkent: 2020. Йўлдошев Ж.Ф. 1992 йил Ижодкор ўқитувчиларнинг 1-анжуманидаги нутқдан.
9. Choriev A., Choriev I. Pedagogikaning metodologik asosi va ilmiy tadqiqot metodlari. – Toshkent.: "Nishon noshir", 2016.